

АРХЕОЛОГІЯ

Мар'яна ЮХИМЧУК

**Він зробив те, що не відніметься від нього.
(До 100-річчя з дня народження
Ігоря Свешнікова)**

*Все що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.
І. Франко поема «Мойсей»*

*Я схилию голову перед цією Людиною.
П. Т. Тронько*

«Час швидко минає і ми зникаємо» – такі слова знаходимо у 89 псалмі, і це істина. Але у цьому часплині щось відходить у вічність, а щось залишається вічним. Саме до вічного ми можемо віднести ім'я великого вченого-археолога академіка Ігоря Кириловича Свешнікова, який по собі залишив

велику наукову спадщину та незабутній слід не лише в українській, а й у світовій археології, історії, науці та культурі.

В одному із його листів знаходимо такі рядки: «Є факти, імена, обличчя, що покриті мохом і павутинням часу, ще живуть у нашій пам'яті, але над кожним з них уже давно поставлений хрест. З бігом часу кількість цих хрестів зростає у геометричній пропорції, і на старості років людина вже живе на суцільному великому цвинтарі... Бо людина живе доти, доки живе пам'ять про неї, а якщо після твоєї смерті уже нікому її згадати, то вона остаточно помре» [3, с. 87].

У цьому році виповнюється 100 років від дня народження Ігоря Кириловича та рівно 20 років – як його не стало.

Це був археолог старої школи і ще «того козацького» гарту. Західна Україна (особливо, Волинь) була місцем великої дослідницької роботи Ігоря Кириловича. Будь-який історичний аспект, що привертав його увагу, дослідник вивчав глибоко і всесторонньо. Він досліджував проблеми широкого історичного діапазону від давньої історії до середньовіччя та нового часу. І, як писав Ю. Макєєв, «це була людина широкої ерудиції, він досконало

володів кількома мовами, спеціаліст, який глибоко розбирався у професійних питаннях» [3, с. 45]. Ті, хто пам'ятає Ігоря Кириловича, розповідають, що він був справжнім патріотом, із щирим серцем, тонким гумором та незмінною усмішкою на вустах. Володів фотографічною пам'яттю, адже з легкістю запам'ятовував дати, імена, був наполегливим та упертим.

За своє довге життя він встиг чимало: кандидат історичних наук (1958 р.), доктор історичних наук (1972 р.), почесний член Польської академії наук, член ради по захисту кандидатських і докторських дисертацій при Інституті археології АН УРСР (Київ) та при інституті українознавства імені І. П. Крип'якевича, НАН України (Львів), член головної редакції міжнародного кварталника «Акти археології «Карпат» (Краків); був членом президії і головою секції пам'яток археології Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, членом Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (на той час – Рівненського обласного краєзнавчого товариства) [4, с. 141], його перу належить близько трьохсот наукових праць, серед яких найвідоміша монографія «Битва під Берестечком», яка була написана на основі майже 25-річних археологічних розкопок, проведених під керівництвом автора.

Все почалося з першої розвідувальної експедиції у 1970 році на місці битви козаків із польською шляхтою під Берестечком, яка була організована за сприяння директора Рівненського краєзнавчого музею В. Я. Сидоренка та безпосередній допомозі П. Я. Лотоцького, директора архітектурного комплексу «Козацькі Могили». Вона поклала початок широкомасштабним дослідженням. Зі спогадів Ігоря Свешнікова: «На той час я вже володів методикою археологічних досліджень і відкрив чимало слідів діяльності наших далеких предків із давно забутих епох – від кам'яної доби до часів Давньої Русі. І перший же сезон розкопок під Берестечком виявив сліди битви, сліди тих колись загадкових для мене козаків, їхні кістки та речі. У даному опрацюванні цих давно загублених і тепер виявлених «слідів» повертаю їх українському народу, як частку його національного багатства» [6, с. 8] Ці розкопки стали унікальними і першими у своєму роді, адже саме в Україні вперше Ігор Кирилович став досліджувати пам'ятку другої половини XVII століття археологічними методами (Рис. 1).

Завданнями експедиції були: віднайти місце битви, розташування козацько-селянського табору, переправ через річку Пляшівку, що будувалися з наказу Івана Богуна для відступу війська, місця, де героїчно загинули 300 козаків, а також здобуття оригінальних речей, які б дозволили подальше

дослідження озброєння та обладнання козацько-селянського війська.

Але справа ця була не з легких. Від початку робіт виникла потреба в розробці нової методики проведення археологічних розкопок на болотистій місцевості, оскільки обмежений досвід роботи на таких дослідженнях виявився непридатним у цих умовах.

Ігор Кирилович горів цими розкопками, він контролював кожен процес, з одержимістю досліджував знайдені речі, нічого не робилося без його відома. Як згадував Павло Якубович Лотоцький, «під контролем Ігора Свешнікова розбивались розкопки на торф'яному ґрунті. Розкоп мав ширину 3 метри, довжину – наскільки дозволяв ґрунт. Розкоп розбивався на квадрати з таким розрахунком, щоб можна було копачам відкидати землю на два боки. Якщо знаходились якісь експонати, Ігор Кирилович на задалегідь заготовленому плані робив помітки, на якому квадраті знайдена та чи інша річ. Умови дозволяли копати на глибину три штики лопати. Експонати знаходились в основному на другому штику, третій заливала вода і копати було не можливо. Окремі місця прощупували шомполом на один метр, але глибше нічого не знаходилося. І так розкоп за розкопом протягом двадцяти трьох років проводились розкопки» [3, с. 38]. Про труднощі археологічної експедиції розповідає також Алла Українець, яка була учасником розкопок під Берестечком 1985-1990 рр., у фільмі Олексія Бухала «Так було»: «Перший шар було важко копати – це дерен, далі одна лопата в глибину, і на третій лопаті вже починалась вода. І бувало так, що вода піднімалася дуже швидко, і коли бачив знахідку, тоді потрібно було зразу її виловлювати, піднімати на поверхню. А бувало таке, що людина не зорієнтується, або вода дуже швидко підніметься і річ закриється, болото її засмоктало і все».

Всі реставраційні роботи покладалися на Ігоря Кириловича Свешнікова. Він мав гарний досвід з реставрування старожитностей, але й усього знати не міг. Процес реставрації металевих речей Ігору Кириловичу був відомий. Їх потрібно було на певний час занурити в розчині кислоти, яка роз'їдала іржу. Наступним кроком було ретельне промивання та висушування металевих речей, а далі їхню поверхню покривали парафіном. Дерев'яні речі замочувались у густому цукровому сиропі, а потім також висушувались та покривалися воском. Але шкіряні речі, хоч торф'яний ґрунт майже повністю зберіг їх фізичний стан, реставрувати Ігор Свешніков не вмів.

У перші роки експедиції чоботи возять на реставрацію аж до Ленінграда, адже тільки там вміли відновлювати подібні знахідки. Така робота вимагала високої кваліфікації фахівця, а головне дорого коштувала. Пізніше Ігор Кирилович сам

освоїв усі тонкощі реставрування шкіряних речей. Для цього спеціально з Ленінграда на кілька днів до Рівного приїде реставратор I категорії Д. І. Марковський, який консультуватиме Ігора Свешнікова. Після його від'їзду Свешніков ще експериментував, звичайно, деякий час, а потім освоїв технологію сам. Шкіряні речі потрібно було старанно вимити, очистити від землі, просушити, замочити у гліцерині або в березовому дьогті, який був великим дефіцитом. Далі потрібно було надати речам відповідної форми. Він розробив власну методику консервації та реставрації виробів зі шкіри.

Всі ці реставраційні роботи потребували великих коштів, яких завжди не вистачало. За лабораторію слугувало невеличке підвальне приміщення будинку, де проживав Ігор Кирилович. Про цей період ми дізнаємося із листів Ігора Свешнікова адресованих Павлу Якубовичу Лотоцькому:

«... я досі ще не закінчив консервації металевих речей з розкопок, хоч регулярно щоденно працюю над консервацією вечорами після роботи. За дерево ще не міг взятися – важко дістати необхідні реактиви, немає відповідної лабораторії. Багато цікавого виявляється під час роботи над матеріалами. Хімічний аналіз чорної маси з порохівниці дозволив приблизно встановити склад козацького пороху... 11.XVII.72 р.».

«Мушкети і шаблі, ще не законсервовані через труднощі здобути хімікати. Надіюсь, що й цю справу вдасться вирішити... 27.10.84 р.».

«... не маю гліцерину, клею ПВА і тканини (бортівки), тому не можу ці речі ні консервувати, ні реставрувати. Надіюсь, що вічно так не буде і якщо мені вдасться дістати хоч гліцерин, зможу далі робити реставрацію... 22.IX.91 р.» [3, с. 25-26].

Відреставрований, законсервований та підготовлений матеріал систематизувався і передавався музеєві. Унікальна експозиція музею-заповідника «Поле Берестецької битви», створювалась також під науковим керівництвом І. К. Свешнікова. «Козацькі Могили» – своєрідне дітище великого вченого.

В музеї сотні експонатів, які розкривають невідомі сторінки з історії козацтва, його устрій, озброєння, культуру, побут. Ні один музей у світі не володіє таким багатством автентичних експонатів козацької доби, про більшість з яких було відомо лише з козацьких дум чи історичних балад. Ці унікальні експонати демонстрували на виставках у Польщі та Канаді, що свідчить про їх велике значення і наукову цінність. Тут шаблі, мушкети, бойові сокири, чекани, кулелійки, ладівниці, порохівниці, козацькі ложки, люльки, казани. Почесне місце займають козацькі чоботи, а також шкіряні постолі – унікальна знахідка селянського взуття XVII століття, що є дуже рідкісним експонатом. А в гробниці-усипальниці знайшли свій останній спочинок останки героїв

Берестецької битви. Під час розкопок віднайдено 91 людський кістяк. Більшість з них було знайдено у тому положенні, як їх застала смерть. Також було розкопано і 56 кінських кістяків.

Тобто, поставлені задачі археологічної експедиції

Рис. 1

Ігор Свешніков з успіхом виконав. Йому вдалося встановити шляхи відступу козацько-селянського війська з оточеного табору, а також відтворити порядок розміщення козацьких військ на місці битви і порядок ведення бою, застосованого Богданом Хмельницьким під Берестечком. Єдине, що не встиг зробити вчений – це віднайти ще дві козацькі переправи.

Фотограф А. Мізерний у своїх спогадах пише: «Він завжди поспішав. Прагнув встигнути зробити те, що задумав. Дуже хотів відшукати інші козацькі переправи і обов'язково тут під Берестечком, знайти козацьку гармату, адже в експозиції представлені дві гармати, привезені зі Львова. А потім, майже із сумом додає: «Але ж козаки ніколи своєї зброї не лишали, тим паче гармати!...» [3, с. 60].

Життя відомого археолога раптово обірвалося спекотного серпня 1995 року, коли він був на розкопках Дубенського замку. Поховали вченого у селі Івано-Франкове на Львівщині, поряд з могилою його дружини.

«Простота, людяність, чесність, повага до інших – це ті риси, які завжди звеличували людину, а особливо вченого, який повністю віддав себе служінню людям і Батьківщині. Таким назавжди в моїй пам'яті залишився Ігор Кирилович» – згадував вчитель Липківської школи Іван Шишко [3, с. 78].

Славу і добре ім'я Ігоря Кириловича довго пам'ятатимуть нащадки. На його честь названа загальноосвітня школа І-ІІІ ступеня у селі Хотин, де він проживав разом з родиною. Ім'я Ігоря Свешнікова носять вулиці міст Рівного та Дубно, а на фасаді колишньої Дубенської гімназії, де він навчався,

встановлена в 1997 році меморіальна дошка. В 2005 році меморіальна дошка була відкрита та освячена на честь Ігоря Кириловича на «Козацьких Могилах».

Цього ж року рішенням Рівненської обласної ради заснована науково-краєзнавча премія імені Ігоря Свешнікова у галузі охорони культурної спадщини краю. Вона присуджується з метою стимулювання розвитку цієї галузі, відзначення кращих спеціалістів в галузі охорони та збереження пам'яток історії, культури та архітектури, за високий професіоналізм, плідну творчу роботу і культурно-просвітницьку діяльність. Вручається щорічно з нагоди Міжнародного Дня охорони пам'яток історії та культури. Грошовий еквівалент премії імені Ігоря Свешнікова – 2 тисячі гривень.

Закінчити статтю хочеться рядками вірша Н. А. Мельник, присвяченого саме цій великій Людині.

Але ж я жив і працював
І ніби часу у житті не марнував
І для науки
Усе життя своє віддав

Тож хай плоди моєї праці
На ґрунт хороший упадуть
І на ниві науковій
Врожаєм гарним проростуть.

Література

1. Видатні рівняни: ТОП – 20. Третій випуск історико-краєзнавчого подіуму, присвячений п'ятірці найвидатніших рівнян усіх часів. – Рівне, 2010. – 54 с.
2. Виткалов В. Г., Пономарьова Т. О. Берестецька битва 1651 року мовою документів: за матеріалами наукової спадщини І. К. Свешнікова. Хрестоматія. – Рівне: РДГУ, 2005. – 404 с.
3. Збірник тез наукової конференції «Життєвий та творчий шлях І. К. Свешнікова», присвяченої 90-річчю від дня народження видатного українського історика-археолога, невтомного дослідника козацької доби. – Рівне, 2005. – 96 с.
4. Музейні фахівці Рівненщини: біобібліогр. покажч. / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: Н. М. Кожан, Л. М. Малишева; консультант: В. М. Мушировський; ред.: О. Л. Промська, З. М. Тирак, Л. Г. Сахнюк; відп. завип.: В. П. Ярошук. – Рівне: В. А. Лапсюк, 2014. – 208 с. – (Серія «Дослідники Рівненського краю»).
5. Рожко В., Пришляк В., Лотоцький П. Національний пантеон «Козацькі Могили». Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Медіа, 2003.
6. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, – 1992. – 304 с.
7. Свешніков І.К. Щоденники роботи археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви 1970-1992 рр. // Фонди ДІМЗ «Поле Берестецької битви».